

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KREITI YA 12

SEPEDI LELEME LA GAE (HL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

FEBERWARE/MATŠHE 2012

MEPUTSO: 70

NAKO: 2 diiri

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 10.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka DIKAROLO tše THARO, e lego A, B le C.
KAROLO YA A: Tekatlhaloganyo (30)
KAROLO YA B: Kakaretšo (10)
KAROLO YA C: Thutapolelo le Tšhomišopolelo (30)
2. Badišiša ditaelo ka tlhokomelo.
3. Araba dipotšišo KA MOKA.
4. Thoma karolo ye NNGWE le ye NNGWE letlakaleng le LEFSA.
5. Thalela fao karolo e felelago gona.
6. Dikarabo di nomorwe go swana le dipotšišo.
7. Tshela mothalo mafelelong a karolo ye nngwe le ye nngwe.
8. Ngwala ka bothakga le ka mongwalo wa go balega.
9. Hlokomela mopeleto le tlhamo ya mafoko.

KAROLO YA A: TEKATLHALOGANYO**POTŠIŠO YA 1**

1.1 Badišiša temana ya ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

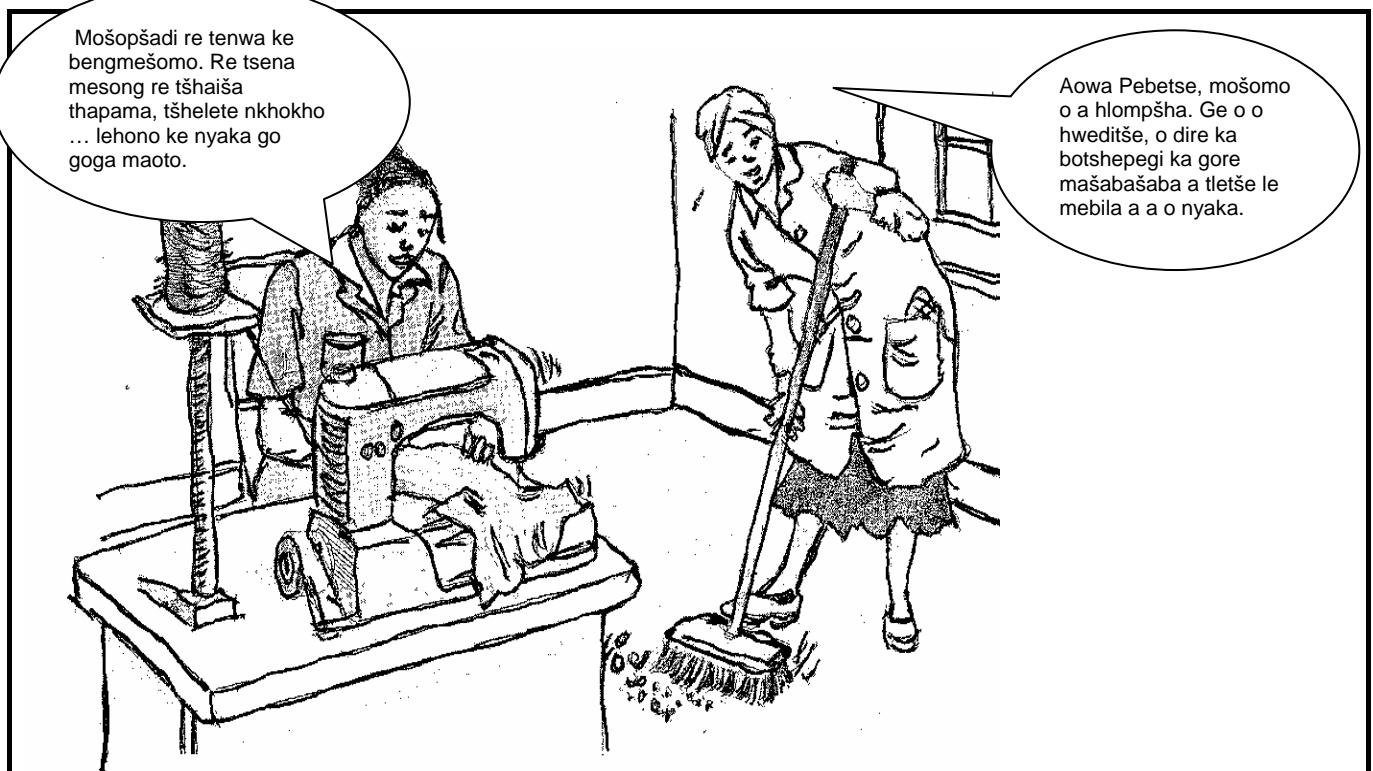
RE LLELA MEŠOMO, RE LLIŠWA KE MEŠOMO		
1	<p>Ge o ka hwetša motho wa gona a hloka le go nyakana le mošomo, o tla hwetša a sehlefadiše melomo, a ithapeletša moo e lego gore o hlomola le moloi pelo. Ge o le mongmošomo o tla re ga ke na mošomo wa ba wa hlola mošongwana wa go se re selo gore motho wa batho a šome gore a kgone go hwetša sa go ya ka maleng. Gape o tsebe gore batho ba gona ba a šokiša. Motho wa gona a a hwetše mošomo, o tla tla o mo tseba gore ke motho wa mohuta mang. Ka pelong o tla ba wa kwa a re: 'Ke o hweditše mošomo, o tla ntseba gabotse.' Motho wa gona ge a hweditše mošomo, seo a se naganago ka pela ke seo go thwego ke 'mokabelo' gore a kgone go ikhola ka maikemišetšo a go oketša mogolo wa gagwe. O tla lebelela seo a ka se utswago gore ge a eya gae a kgone go amogelwa ka ge go tla be go thwe di a mo tsogela.</p>	12
2	<p>Ge motho wa gona a gola gatee goba gabedi o thoma go bona mongmošomo botlaela bja ge a mo thwetše. Motho wa gona o thoma go se sa botegela mošomo wa gagwe. O tla thoma a etla mošomong ka nako ye a ratago, a tšwela pele a thoma go tla mošomong ka matšatši a mangwe. Ge a tlo gakalela sa ruri a thome go tla mošomong a sorile madila. A na motho wa mohuta wo ga a swane le noga yeo go thwego e šaya tebogo? Motho a ka re a go topile o le yo mosehlanyana wa tla wa raga mokhora? Re tla reng ka gore go thwe monna o re go ja mpunyane a lebala?</p>	20
3	<p>Mongmošomo o tla thoma a kgotlelela a leka go phaolla motho wa gona, a be a fetše a mo lešitše mošomo ka ge a tla be a mo senyetša. Mošomedi ge a bona gore bjale o rakilwe o tla thoma go saseletša motho wa batho ka baisa ba mekgatlo. Mongmošomo o tla emaema a sa fetše, a tsena ka mo le ka mola a sekišwa gore o rakile motho yoo a bego a sa hlomphe mošomo wa gagwe. Gape sa motho ke go hlompha mošomo wa gagwe.</p>	26
4	<p>Le ge go le bjalo ga se batho ka moka bao ba rego ge ba hweditše mošomo ba bapala ka wona. Ba bangwe bona, motho wa gona ka mokgwa woo a tlogo šoma ka gona o tla ba wa hwetša a tloga a babaletše, o bona gore ga a kgolewe gore ke yena a hweditšego mošomo. O tla šoma ka botshepegi bjoo bo sa kakego selo. Motho wa gona o tla ithaopa go šoma le ka morago ga nako. Batho ba mohuta wo ruri ke makhura a lefehlo ka gobane ba a hlokwa. A ke re ge bengmešomo ba be ba kgona go bula dipelo tša batho ba be ba tla thwala batho ba dipelo tša go jega fela.</p>	34

5 Ruri dibotse ga di lebane. Gantši batho ba go loka ga ba ke ba kopana. Ga se gantši moo e lego gore mongmošomo le mošomedi ba lokile ka moka. O hwetša bašomedi ba pelo tše botse ba gahlane le bengmošomo ba go galaka bjalo ka segafane. Bašomedi ba batho ba tla re go šoma ka thata eupša wa hwetša mongmošomo a sa ba kwe bose gomme a ba botše ge ba sa šome selo, ba no hlwa ba pompetše mo mošomong wa gagwe. O tsebe gore ka nako yeo mošomo o tšhaba diatla gomme mongmošomo o buna a bunne eupša o dira o ka re ga a kgotsofale mola a segela ka teng, a kwešiša gore Modimo o mo file ditlatlanyana tšeo di mo šomelago. Ge mongmošomo yoo a kopana le bengmošomo ka yena, o tla hwetša a ititia sefega a re yena di a mo tsogetla. Go se loke ga gagwe o tla go bona mafelelo a kgwedi. O tla tšea mosadi le bana ba ya makhutšong moo go tsebago yena gomme ba fihla ba ja, a nwa a lebetše gore bašomi ba gagwe ba swanetše go ja. Batho ba batho ba tla dula ka tetelokgolo ba emetše megolo eupša ba tla ba ba bea fase. Ge e le bana ba tla re ka lla tlala ba ba ba hunyela mantšu. Ba tla lala ba tlemile dimpa ka manti go fihlela mongmošomo a boa. Go boeng ga gagwe o tla tla a ithumotše gore a se tsenege. Le go ba godiša ga gona o tla ba fa seripa sa megolo ya bona ka la gore ga se ba šoma gabotse kgwedi yeo. O tla thoma go itshola ge bašomedi ba thoma go ngala mešomo. 53

- 1.1.1 Ke eng sa go laetša gore motho wa go nyaka mošomo o swerwe ke tlala? (1)
- 1.1.2 Na mongmošomo o dira eng go thuša motho yoo wa go swarwa ke tlala? (1)
- 1.1.3 Tsopola lentšu le TEE temaneng ya pele leo le laetšago gore batho ba go nyaka mošomo ba kweša bohloko. (1)
- 1.1.4 Kgetha karabo ya maleba. Go ya ka temana ya 1, 'mokabelo' ke ...: (1)
- A go utswa dithoto tša batho ka lebenkeleng o se mošomedi.
 B go tšea thoto ya mong wa gago ntle le tumelelo.
 C go ipha tšhelete ya khamphani.
 D go hwetša thoto ka tsela ya go dumelelwa ke molao.
- 1.1.5 Laetša phapano gare ga batho ba ba latelago: (2)
- (a) Motho yoo a nyakago mošomo le motho yoo a sa tšwago go hwetša mošomo go ya ka temana ya pele le ya bobedi. (2)
- (b) Mošomedi wa go loka le mongmošomo wa go galaka. (2)
- 1.1.6 Ka boripana hlaloša seo se ka dirago gore bašomedi ba ye mešomong ba sorile madila. (2)

- 1.1.7 Na mongwadi o šupa eng ge a re bašomedi 'ke makhura a lefehlo' mo temaneng ya 4? (2)
- 1.1.8 Tirišo ya sekapolelo sa tshwantšhanyo mo temaneng ya 5 e laetša eng ge e tšweleditšwe ka tsela ye? Hlaloša. (2)
- 1.1.9 Na ditokelo tša botho di reng mabapi le bašomedi ba go rogwa ke mongmošomo le ge ba šoma gabotse? (2)
- 1.1.10 Na o bona e le tshwanelo gore mekgatlo e emaemiše mongmošomo ka ge a rakile motho wa go se hlomphe mošomo wa gagwe? Šitlela karabo ya gago. (2)
- 1.1.11 Ge o be o le mošomedi yo a sa hwetšego mogolo wa gagwe ka nako, ebile e se wo o lekanego, ke magato afe ao o bego o tla a tšea kgahlanong le mongmošomo? (2)

1.2 Lekodišiša seswantšho sa ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo tša go se latela.

[Business Today Grade 8 Learner book, 2006:33]

- 1.2.1 Kgetha karabo ye e fošagetšego. Seswantšho se se tšweletša tiragalo efe? (1)
- A Basadi ba babedi.
 B Basadi ba le mošomong.
 C Mosadi wa go roka le wa go swiela.
 D Basadi ba go bolela lefoko le tee.

- 1.2.2 Na Pebetse o lla ka eng? (1)
- 1.2.3 Ke keletšo efe yeo Mošopšadi a e fago Pebetse? (1)
- 1.2.4 Ka ntlha e TEE, efa molaetša wo o tšweletšwago ke seswantšho se. (1)
- 1.2.5 Na Pebetse o šupa eng ge a re 'Lehono ke nyaka go goga maoto'? (2)
- 1.2.6 Na mmušo o ka thuša bjang mašabašaba ao a tletšego le mebila a nyaka mošomo? (2)
- 1.2.7 Re hlathollele maikutlo a gago mabapi le polelo ya Pebetse. (2)

[10]**PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30****KAROLO YA B: KAKARETŠO****POTŠIŠO YA 2**

Lebeledišiša temana ye e latelago gomme o ngwale kakaretšo ya yona ka dintlha tše ŠUPA. Mantšu a se fete a 90.

BAFSA LE BOIMANA

Le ge go bolelwa ka malwetši a go fapafapana ao a amanago le thobalano diyalemoyeng, dikuranteng, dithelebišeneng le masolongkakaretšo, eupša ke gona ge palo ya baimana e golela godimo ka Afrika-Borwa. Ge go šala go kwalakwatšwa ka ga thibelo ya malwetši a thobalano, taba ye e bontšha gore mmušo o tshwenyega ka maphelo a rena. Le ge go le bjalo re no ba dipopotela tšela mogologolo a rego ga di kwe.

Ga re re go se ke gwa ba le thobalano, eupša go be le thobalano yeo e bolokegilego go thibela malwetši ao go bolelwago ka ona. Gape thibelamalwetši e phala kalafo ka gore sehlare sa go alafa o ka se hloka tšatši le lengwe. Go swana le gonabjale, sehlare sa go alafa HIV/Aids ga se gona. Ge re lwala ka bontši mmušo o loba tšhelete ye ntši ya go reka dihlare tša go re alafa. Ekonomi ya naga e fetša e phuhlama. Peakanyo ya gore o nyaka bana ba bakae le yona e swanetše go ba gona gore o se tlo palelwa ke go ba fepa.

Na taba ye ya boimana e ka ba e hlolwa ke eng? A e ka ba ke gore ba fiwa tšhelete ya bana ke mmušo? Ge e le gore go bjalo mmušo o be o leka go thuša kganthe o a senya. Ke dumela gore mmušo o be o leka go fokotša bodiidi ka go thuša bafsa bao bana ba bona ba tšhabetšwego ke botatagobona gore le bona ba kgone go phela. Bothata ke gore bafsa ba bangwe ba thoma go e bona ka leihlo la kgwebo ka kwešišo ya gore godimo ga ngwana yo mongwe le yo mongwe ba tla hwetša setseka.

Seo se swanetšego go hlokomelwa ke gore bafsa ba rena ba fiwe thuto ya maleba malebana le go gweba ka go belega bana. Ya bobedi ke gore mmušo o swanetše go lebeledišiša taba ya go ba fa mphiwafela ka šedi ye kgolo ka lebaka la gore e gwahlafatša ekonomi ya naga. Go tšwa dimilione tša diranta tša go fepa bana bao kgwedi ye nngwe le ye nngwe.

PALOMOKA YA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPOLELO LE TŠHOMIŠOPOLELO**POTŠIŠO YA 3**

Lebeledišiša papatšo ya ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

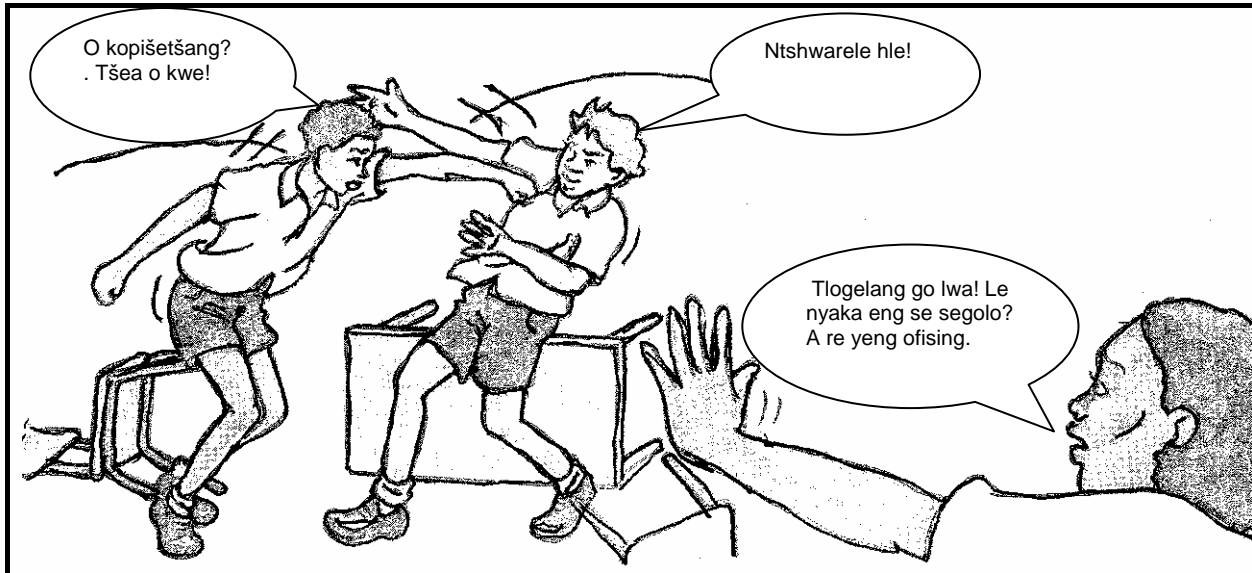
[Inthanete: <http://pichaus.com/+events>]

- 3.1 Kgetha karabo ya maleba. Mmapatši o dirišitše polelo ya pepeneneng ya gore:
- A Seaparo sa leina la Nike ke sa maemo.
  - B Ge o apere seaparo sa Nike, o mothomotho
  - C Diaparo tša bona ke tša theko ya fase.
  - D Batho ba tle ba reke diaparo tša Nike. (1)
- 3.2 Mmapatši o huetša bareki bjang gore ba reke sekipha sa Nike? (1)
- 3.3 Efa lehlathi la felo la go laetša tekatekanyo leo le goketšago bareki. (1)
- 3.4 Ntšha lethušī leo le foraforetšago bareki o be o le šomiše bjalo ka lediri lefokong. (2)
- 3.5 Ntle le lebaka la go goga šedi, na mmapatši o reng a ngwala LEPARA, LEKAKAPA, le TSORO ka fonte ye kgolo? (2)
- 3.6 Hlaloša khuetšo yeo e tlišwago ke tirišo ya leswao la Nike godimo ga setšweletšwa. (1)
- 3.7 Na o bona e le tshwanelo gore bareki ba no reka ditšweletšwa ka go bona papatšo ntle le go bona boleng bja setšweletšwa? Fahlela karabo ya gago. (2)

[10]

POTŠIŠO YA 4

Lekodišiša khathuni ya ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

[Bussines Today Grade 8 Learner Book:: 29]

- 4.1 Tsopola lediri leo le laetšago se se diregago mo khathuning. (1)
- 4.2 Efa lentšu le tee la go laetša seo se hlotšego ntwaga ga bašemane ba. (1)
- 4.3 Bašemane ba, bobedi bja bona ke ... (kgetha karabo ya maleba):
- A Baithuti ka sekolong.
- B Dipapadi tša ntwaga ya matswele.
- C Bana ba mpa.
- D Diopedi tša go tuma. (1)
- 4.4 Tsopola modirišokgopelo go tšwa khathuning. (1)
- 4.5 Laetša gore mantšu a a latelago ke diripa dife tša polelo:
- 4.5.1 Se segolo. (1)
- 4.5.2 Ofising. (1)
- 4.6 Molaotheo o reng ka seo se dirwago ke bašemane ba ba tšwelelago mo khathuning? (2)
- 4.7 Na tirišo ya ditho tša mmele le kopantšhomahlo tšeo di dirišitšwego khathuning di re utollela maikutlo afe? Thekga karabo ya gago. (2)

[10]

POTŠIŠO YA 5

Badišiša temana ya ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

TŠHOMIŠOMPE YA DIKOBATŠI

1	Lefase le fetogile, bana ga ba sa theetša le go hlompha batswadi mola batswadi le bona ba sa hlwe ba hlokomela bana ba bona. Bophelo bo fetogile, dinako di fetogile, malwetši a go se alafege a go fetela a fetša batho. Go direga mehlolo, ditsunami le meetsefula di gogola batho. Naa e ka ba go senyegile kae? Re sentše kae?	4
2	Ka lehlakoreng le lengwe dilo šedi ba re ke diokobatši. Naa e ka ba tšona di tlile ka mang motho wa sehlogo yo a fetšago tšhaba sa Thulare? Bana ga ba sa tsena dikolo, ga ba sa dula magae, ba iphile lešoka ba itirile dibatana. Ga go monna ga go mosadi, go swana fela.	8
3	Ge o nyaka go ba bona gabotse, tsogela toropong e sa le ka masa o tla hwetša ba ikabile ka dikhutlwana tša meago ye megolo ba letša nko ba eja thoko. Ga ba longwe ke nta, ba kwa fela ba le gae ga Mahlako. Maporogong, diphaepheng le dithokgwaneng go rena bona. O tla bona ka mušana o re kuwekuwe! o tsebe gore bengmotse ba gona. Bangwe ga ba sa na batswadi, bangwe ga ba na magae mola ba bangwe ka magabobona ba eja ba lahla. Ke makoko le swele tšeo di ba tlišitšego fao. Ke gona go gana go kgalwa. O ra mala a basadi ...	15
4	Ge o feta o tla kwa, ' ke kgopela ponto ke reke borotho ', wa mo fa ponto yeo, o reka sekgomaretši o a kgoga. Ge o nyaka go fapana le motho wa ntshe, mo fe borotho bjona bjoo a rego o nyaka go bo reka. O tla go gerula mo o ka rego o a mo kolota.	19
5	Maswao a batho bao ba šetšego ba šomišitše diokobatši go fetiša tekanyo ke go ingwaya, go fela meeno le go lahlegelwa ke <i>hlaologanyo</i> . O tla bona motho wa ntshe a sega a nnoši. Seo re se hlokago ke gore mmušo wa rena o tiiše letsogo, o ba gogole o ba hlahlele moo ba tla hwetšago thušo, moo ba tla hlokago sebaka sa go reka le go apea diokobatši tšeo. Aowi! Re tla bona re dirile eng?	24

5.1 Kgetha karabo ya maleba. *Lefase le fetogile*, ke mohlala wa sekapolelo sa:

- A makgethepolelo
- B phetolaina
- C kemedi
- D kodutlo

(1)

5.2 Efa lentšu leo e lego *lebotšiši* mo temaneng ya mathomo.

(1)

5.3 Ke ka lebaka lang 'fetogile' e boeleditšwe gabedi mothalading wa bobedi?

(2)

5.4 Na meetsefula ke mohuta ofe wa leina? Hlama lefoko ka leina le, go laetša bokgoni bja gago.

(2)

- 5.5 Fetolela lefokotebanyi leo le kotofaditšwego go lefokotharedi. (1)
- 5.6 Ngwala lentšu le, hlaologanyo, ka mopeleto wo o nepagetšego. (1)
- 5.7 Na lelahlelwa leo le dirišitšwego mo temaneng ya mafelelo le utolla maikutlo afe? Thekga karabo ya gago. (2)
- [10]**

PALOMOKA YA KAROLO YA C: 30
PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 70